

Távol Amerikától

Az interjút készítette: Vértés Csaba

Van, aki boldog és optimista, pénzesőt vár és Kánaánt. Mások a nemzeti szuverenitás elvesztésén búsongnak, és attól tartanak, hogy az ország ismét gyarmati sorba süllyed. Megint mások úgy vélik, nem kell az unió kegyeit keresnünk, végtére is nem mi megyünk Európába, hanem az jön majd hozzánk. Amolyan társadalom-lélektani látlelet ez, melyről Csepeli György szociálpszichológussal Vértés Csaba beszélgetett.

168 óra: – Miért kérte, hogy beszélgetésünk nyitó kérdése a sorozat címe legyen: Milyen messze van Európa?

– Mert tisztázni kéne végre egy közkeletű félreértést. Az alapkérdés ugyanis az, hogy Európa milyen messze van a világtól és jelesül az Egyesült Államoktól, amely a globalizálódó világ vezető hatalma, jóval megelőzve Európát. Szellemiségében, technológiáját illetően, mentalitásában és gondolkodásmódjában, gazdasági és katonai erejében. A következő évtizedek kontinentális tétje éppen az, hogy Európa – egy nagyon erős föderális modellt követve – képes lesz-e fölszabadítani és hasznosítani azokat a gazdasági, társadalmi, katonai és politikai energiákat, amelyek révén emancipálódhat e globalizálódó világban. Innen nézve, sajnos, Európa sokkal messzebb van Amerikától, mint mondjuk, Magyarország a kontinens nyugati felétől.

168 óra: - Jelenthet ez valamiféle európai identitás zavart is?

– Annyiban igen, hogy a lemaradó kontinens minden lehetséges módon erőlteti a fölzárkózást, ám rendre szembesülnie kell annak megannyi gondjával, bajával. A dolgot az is nehezíti, hogy a fölzárkózásnak mindig voltak és lesznek potenciális vesztesei és nyertesei, s az identitászavar természetesen az előbbieket jellemzi. A lehetséges nyertesek elég jól elbajlódhatnak a tagadhatatlan problémával. Viszont ők vannak kevesebben. A kényszeredetten „egérlyukba bújók” sokkal többen vannak, ám az ő bajaikra, problémáikra valójában senki sem kíváncsi.

168 óra: – Máris kaptam egyfajta választ arra a fel nem tett kérdésemre, hogy mi a magyarázata annak az elképesztő és szélsőséges véleménykavalkádnak, amely az uniós csatlakozást – bocsánat: az euroatlanti integrálódást – kommentálja társadalmi méretekben. Van hurráoptimizmus és Kánaán-várás: van az ország szuverenitását sirató mélységes aggodás, az újabbkori gyarmatosítás miatti félelem; és vannak egészen cinikus vélekedések is, amelyek szerint nem nekünk kell rohannunk Európába: rohan az hozzánk, kényszerűségből, hiszen amúgy is bajban van, s befolyási övezetét mindenképpen tágítania kell.

- Mielőtt rátérnénk e különböző – ismétlem, az „egérlyukba szorult” emberekre jellemző – véleményekre, hadd jegyezzem meg: nem mindegy, hogy milyen Európához akarunk

csatlakozni. Egy konföderális alapon szerveződő és működő konglomerátumhoz, amelyet a nemzeti érdekek viszonylag könnyedén szétvethetnek – vagy pedig egy világméretben és minden tekintetben versenyképes Európához, amely méltó partnere lehet az Egyesült Államoknak. Ez azért is fontos, mert nem szabad felednünk: a jaltai világrend fölbomlása és az új európai rend kialakulásának lehetősége voltaképpen a szovjet hatalom kapitulálásának, vagyis az amerikaiak győzelmének köszönhető. Ennek szimbolikus megjelenése az, hogy az országba érkező működőtöke legnagyobb része amerikai, ráadásul ebből, a kelet-európai régióban, hozzánk jött a legtöbb. Az Egyesült Államok afféle hídfő szerepet szánt Magyarországnak, nemcsak gazdaságilag, hanem katonailag is, lásd például a boszniai háborút, s majd látni fogjuk ezt a sajnos kikerülhetetlennek látszó koszovói háború esetén is. Ez újabb példája annak, hogy uniós integráció helyett miért kell euroatlanti integrációban gondolkodnunk.

168 óra: – Akkor most újra megkérdem: miért, hogy az integrálódás lehetőségéhez a legszélsőségesebb politikai, gazdasági, lakossági attitűdök kapcsolódnak?

- Menjünk vissza kicsit az időben. Már a hetvenes években megfigyelhető volt az a paradoxon, hogy azok vélekedtek a legkedvezőtlenebbül a szocialista berendezkedésről, akik a lehető legkedvezőbb gazdasági-társadalmi-anyagi helyzetben éltek. E paradoxonra az a válasz kínálkozott, hogy az előnyös helyzetűeknek magas az iskolai végzettségük, tehát tisztában voltak vélt vagy valóságos jólétük mulandóságával: „már látták az írást a falon”. Más vizsgálatok azt mutatták, hogy akik az államszocializmus alatt jól éltek, mindenkori igényeiket a jóléti társadalmak általuk jól ismert mércéihez próbálták igazítani. A nagy tömegek viszont a saját életszínvonalukat a környező terrorszocialista országok nyomorához hasonlították, s ez az összevetés csakis pozitív lehetett. A rendszerváltás után pedig az történt, hogy a fölzárkózni kívánók a legkönnyebb, a lélektani utat választották: igényeiket zárkóztatták föl, miközben részint a saját hibájukból, részint az átalakulást vezérlő elit hibájából képtelenek voltak a cselekvést meghatározó érték és attitűdök szintjén való felzárkózásra. Nem tudtak kivetkőzni az egyenlőségből, továbbra is irtóztak a kockázatvállalástól, nem tanultak idegen nyelveket, irigykedtek a közülük kiemelkedőkre; tehetségtelenségük és tehetetlenségük negatív attitűdbe fordult. Közben elérkezett a két nagyon fontos mozzanat: a NATO-hoz való csatlakozás lehetősége és az EU-tagság reális esélye. S a leendő partnerek a mai napig is értetlenül állnak a rendszerváltással kapcsolatos magyarországi frusztráció előtt, már csak azért is, mert ez a váltás a legfőbb biztosítéka az ország integrálódásának.

168 óra: Ezzel kapcsolatban nyilatkozta Hans Beck, az EU Budapestre akkreditált nagykövete, hogy hiányolja a bizakodó hangulatot, annak társadalmi felismerését, hogy az ország integrálódása a közösségbe történelmi jelentőségű folyamat lehet.

- Ezt észre kellett vennie annak ellenére, hogy az aggodalmaskodók időközben taktikát váltottak. Korábban azt mondták, hogy Magyarország nem kell az EU-nak, különösen nem a szocialista kormány vezérletével. S most, miután fény derült e vaskos tévedésükre, azzal érvelnek, hogy a csatlakozás a társadalom számára elviselhetetlenül sokba kerül, ráadásul

egyre hangosabban féltik a magyar szuverenitást, újabbkori gyarmatosítás miatt aggódnak. Mindez persze a politikai és gondolkodásbeli kultúra függvénye is. A nagy kérdés, hogy beépülhet-e a hazai politikai kultúrába az a fölismerés, hogy az integrálódó és globalizálódó világban egymás mellett élhetnek, egymást kiegészítve, a kicsik és a nagyon erősek, hiszen mindegyiknek adott a cselekvési területe és a sajátos érdekekhez igazodó lavírozási lehetősége is. Következésképpen felednivaló minden olyan aggály és vélekedés, miszerint az ország integrálódása vagy új Mohácsot, vagy pedig afféle Kánaánt hozhat.

168 óra: - Ez a két szélsőséges közmegnyilvánulás makacsul tartja magát. Mi lehet az oka? Súlyos kommunikációs zavar? Esetleg az, hogy a csatlakozás valódi jelentőségét, értelmét és célját még azok sem ismerik fel igazából, akik valamely ügyben a autentikusabbak?

- Megkockáztatom: a magyar politikai kultúrából, gondolkodásmódból hosszú ideje hiányzik az empátia. Márpedig az empátia hiánya – ezzel szükségképpen együtt járó infantilizmus és társadalmi méretű egoizmus – eleve akadálya annak, hogy megpróbáljuk magunkat az unió szemszögéből is szemlélni: hogy valamiképpen próbálkozzunk például egy holland vagy osztrák, vagy akármely más európai nemzet állampolgárainak – és politikusainak – gondolatvilágába helyezkedni, s ráadásul még arra is empatikusan gondolni, hogy mindez miként fest, mondjuk, Washington szemszögéből. Ha sikerülne elsajátítanunk ezt az empatikus készséget, akkor sokkal reálisabban ítélnénk meg a saját majdani mozgáslehetőségeinket. Ismétlem: reálisabban, nem pedig a mostanság jellemző pesszimizmussal vagy éppen túlzott optimizmussal. Egy idevágó konkrét példa: a Bős–Nagymarossal kapcsolatos hágai ítélet hazai interpretátorai egyszerűen képtelenek voltak mit kezdeni azzal a bírósági döntéssel, hogy az 1977-es nemzetközi szerződés ma is érvényes. Minden lehetséges módon megpróbálkoztak annak bizonygatásával, hogy nem érvényes. Ez csakis az empátia hiányára vezethető vissza. Arra a rideg és sajnálatos tényre, hogy az ügyben illetékes jogásztársaság meg sem próbálta a szlovák fél álláspontjának megértését és valamiféle tolerálását. S ebben, fájdalom, partner volt a magyar kormányzat is. No mármint: ha egyetlen másodpercig sem tudjuk saját problémáinkat a Duna másik partjáról szemlélni és kezelni, akkor a nagy európai terepen sem lehet sok keresnivalónk. Akkor valóban éretlenek vagyunk az európai gondolkodásmódra, a sokkal nagyobb összefüggésrendszerekben való eligazodásra és e nagy rendszerek adta előnyök kihasználására. Ehhez egészen más politikai kultúra kell, következésképp egészen más politikai elitre lenne szükség.

168 óra: – Keménynek érzem az ítélezését, mert gyanítom: az unió tagországai sem képesek a politikai és minden más jellegű empatikus gondolkodásmódra és magatartásra. Tudnivaló, hogy vannak közöttük jócskán, akik már bánják az uniós csatlakozásukat vagy legalábbis: ha újrakezdhetnék a tárgyalásokat, mindent másként csinálnának.

- Itt is el kell osztatni egy vaskos félreértést. A látszólag morgoló tagállamok – Hollandia, Svédország, esetleg Ausztria – nem uniós tagságuk miatt és ellen tiltakoznak, hanem arra törekednek, hogy a lehető legtöbb előnyt szerezzék meg a maguk számára. Jól tudják, hogy az integrációs folyamat visszafordíthatatlan, azt is tudják tehát, hogy az egységes európai pénz

bevezetésével és alkalmazásával beláthatatlan perspektívák nyílnak a tagállamok előtt. Hogy közben ki-ki igyekszik a saját pozícióját erősíteni? Érthető törekvés...

168 óra: - Egy olyan kontinensen különösképpen, amelyet mindig is agyonfeszített nemzeti ellentétek jellemeztek...

- Csakhogy az európai konfliktusokat a lehetséges konszenzus keresgélése is jellemezte. Ez cáfolhatatlan szociálpszichológiai tény, melyet nekünk sem ártana tudomásul vennünk. S ha erre alkalmatlanok vagyunk, akkor ez már a létező unió szemszögéből nézve is pszichológiai veszélyzóna, mely ellen persze védekezni fog, s a megfelelő módszerekkel semlegesíthet bennünket. Legjobb esetben is csak bénult és tehetetlen társak lehetünk, de aktív játékosok semmiképpen. Márpedig nekünk igenis egyenrangú aktorokként kell e nemzetközi társulásban szerepelnünk azzal a „tőkénkel”, amink van. És ez nem kevés. Történelmünkben először hasznosíthatjuk igazából geopolitikai tőkénket; különösen jelentős a kulturális tőkénk, amely a kontinens jövője szempontjából fontos interpretálási képességünk egyik záloga; ma már nem kell szégyenkeznünk az infrastrukturális tőkénkel sem – egyszerűen, adottak az értékek, amelyek birtokában igenis alkukhelyzetbe kerülhetünk, mi több, még diktálhatunk is. De ha hitetlenek vagyunk, ha túlságosan pesszimisták vagy ellenkezőleg, túlságosan is magabiztosak, hogy ne mondjam, nagyképűek, akkor sajnos végzetesen meggyengülhetnek a pozícióink.

168 óra: - Ez valós veszély?

- Csakis akkor, ha nem sikerül szakítanunk a lemaradottság érzetével. A belénk ivódott kisebbségi érzéssel. Önértékelési zavarainkkal: hogy vannak, akiket mélységesen lenézünk, másokat pedig betegesen félve tisztelünk.

168 óra: - E kettős, Janus-arcú nemzeti önértékelésnek is mély okai vannak. Mellesleg Nietzsche beszél arról, hogy a történelem egyszerre íródik szenvedő és cselekvő igeragozásban.

- Nos, ez a történelem s főként a hozzá tapadó magyar politikai kultúra az alkalmazkodásra és a túlélésre tanított bennünket. Ám ez a tudás, fájdalom, a jövőben kevés lesz. Nagyon is kevés. Tudomásul kell vennünk: ha nem szakítunk egyfelől a panaszkodásra, másfelől pedig a számonkérésre alapozott gondolkodással és beszédmóddal, akkor e társadalmi magatartás foglyaiként váltig csak azt kérdezzük és várjuk, hogy Európa vajon mit tesz majd értünk. Márpedig a valódi kérdés csakis az lehet: mit tehetünk mi Európáért.